

ΝΤΟΡΑΣ Ν. ΚΟΝΣΟΛΑ

**Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΩΝ
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΑΚΟΥ
ΧΩΡΟΥ**

ΝΤΟΡΑΣ Ν. ΚΟΝΣΟΛΑ

Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΑΚΟΥ ΧΩΡΟΥ*

Η επιστημονική προσέγγιση και έρευνα του πολύπλευρου προβλήματος της οργάνωσης και λειτουργίας των προϊστορικών οικισμών του Αιγαιακού χώρου γίνεται σχεδόν πάντα με τις κλασικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται στην Προϊστορική Αρχαιολογία. Η αντιμετώπιση όμως αυτή αφήνει έξω από τον ορίζοντα του περισκοπίου του επιστημονικού ελέγχου μεγάλο μέρος των παραμέτρων ανάλυσης των οικισμών, οι οποίες έχουν ιδιαίτερη χρησιμότητα για την εξαγωγή πλήρων και ασφαλών συμπερασμάτων σχετικά με τη δομή και τη λειτουργία της καθόλης οίκησης.

Απ' την παραπάνω διαπίστωση γίνεται καταφανής η ανάγκη προσδιορισμού των παραμέτρων αυτών, κάτω από το πρίσμα και τη μεθοδολογική θεώρηση της πολεοδομίας και της αστικής γεωγραφίας, επιστημών δηλ. που επιτρέπουν στον ερευνητή να εμβαθύνει στα «εν δυνάμει» προβλήματα του χώρου.

Πρέπει όμως να επισημανθεί απ' την αρχή, ότι στη μελέτη που ακολουθεί, μια τέτοια επιδίωξη πραγματώνεται στο επίπεδο εκείνο που κρίνεται απαραίτητο για να δημιουργηθούν ερεθίσματα μόνο για περαιτέρω διερεύνηση του σημαντικού και ενδιαφέροντος αυτού θέματος. Καθοριστικός, άλλωστε παράγοντας στην έρευνα και μελέτη της μορφής, της διάταξης και της λειτουργίας των αιγαιακών προϊστορικών οικισμών είναι η ανεπάρκεια των διαθέσιμων στοιχείων. Συγκεκριμένα απ' τους εκατοντάδες οικισμούς της Νεολιθικής Εποχής και των τριών περιόδων της Εποχής του Χαλκού (Πρώιμη, Μέση, Ύστερη) που έχουν έρθει σε φως, ελάχιστοι έχουν ανασκαφεί σε έκταση τέτοια ώστε να δίνουν ένα, σε σημαντικό βαθμό, ολοκληρωμένο οικιστικό σύνολο. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι ανασκαφές αποκάλυψαν μικρά μόνο αποσπασματικά τμήματα των οικισμών, είτε γιατί ο χαρακτήρας των ανασκαφών ήταν σωστικός και κατ' ανάγκην όχι συστηματικός, είτε γιατί οι ανασκαφείς αποσκο-

---

* Τα σχέδια έγιναν από την αρχιτέκτονα κ. Μαριλίζ Ρούσση, την οποία ευχαριστώ και από τη θέση αυτή.

πούσαν να ερευνήσουν σε βάθος (στρωματογραφία) και όχι σε έκταση μια συγκεκριμένη περιοχή.

Ωστόσο, απ' τη μελέτη των έστω και ανεπαρκών δεδομένων προκύπτουν κάποιες αρκετά ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις, ενδεικτικές της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής συγκρότησης των οικισμών αυτών. Και μόλο που πρόκειται για οικισμούς με διαφορετικές οικολογικές συνθήκες, διαφορετικά μεγέθη και διαφορετική πολιτικοοικονομική οργάνωση, αφού χωροχρονικά καλύπτουν όλο το χώρο του Αιγαίου πολιτισμού, δηλ. την ηπειρωτική Ελλάδα, τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη, και όλο το φάσμα της προϊστορίας, από τη νεολιθική ως τη μινωική και τη μυκηναϊκή εποχή, είναι φανερό πως μερικά απ' τα χαρακτηριστικά τους είναι κοινά. Έτσι, κοινά στοιχεία τους είναι λ.χ. η θέση πολλών πάνω σε λόφο, η σχετικά περιορισμένη έκτασή τους¹ (σε σύγκριση τουλάχιστον με τους σύγχρονους οικισμούς της Ανατολής), το ορθογώνιο σχέδιο των οικημάτων τους², η οικοδομική τεχνική (λιθόχτιστα θεμέλια, πλίνθινη ανωδομή), η πυκνή διάταξη των οικημάτων, οι στενοί δρόμοι κ.ά.

Παρά τη διαπιστούμενη όμως κοινότητα των παραπάνω στοιχείων διακρίνονται διαφοροποιήσεις στη διαμόρφωση του συνολικού σχεδίου του καθενός απ' τους οικισμούς. Στις περισσότερες περιπτώσεις το σχέδιο δεν παρουσιάζει σαφείς κανονικότητες, πράγμα που οφείλεται στον προσθετικό, διαχρονικά, τρόπο οργάνωσής του. Στενά δρομάκια διασχίζουν τους οικισμούς προς διάφορες κατευθύνσεις και τους χωρίζουν σε ακανόνιστες νησίδες με πολύ πυκνή δόμηση. Βέβαια η εντύπωση αυτή της ακατάστατης διάταξης είναι ενδεχόμενο να οφείλεται, κατά μεγάλο μέρος, στο ότι συνήθως πρόκειται μόνο για τμήμα των οικισμών αυτών, ίσως μάλιστα και το λιγότερο οργανωμένο. Ολόκληρος ο οικισμός είναι πιθανό να παρουσίαζε αρκετά διαφορετική εικόνα. Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι και σε όλες αυτές τις περιπτώσεις δεν μπορεί να θεωρηθεί πως πρόκειται για άμορφη και άναρχη ανάπτυξη, αφού υπάρχουν ενδείξεις, ότι ορισμένοι στοιχειώδεις και βασικοί κανόνες οργάνωσης έχουν τηρηθεί και σ' αυτούς³. Εκτός όμως απ' τους οικισμούς με ακανόνιστο σχέδιο, υπάρχουν και μερικοί άλλοι με πιο οργανωμένο οδικό δίκτυο και κάποια διάρθρωση σε τυπικά γεωμετρικά σχήματα. Έτσι, άλλοι απ' αυτούς εμφανίζουν σχήμα κυκλικό ή ελλειπτικό, ενώ άλλοι διάταξη σχεδόν ορθογώνια και άλλοι, γραμμική. Μπορεί δηλ. να προσδιοριστεί μια τυπολογία των προϊστορικών οι-

---

1. Βλ. σχετικά τους υπολογισμούς του *C. Renfrew*, *The Emergence of Civilization*, 1972, σ. 236 κ.ε. Υπάρχουν βέβαια και εξαιρετικές περιπτώσεις οικισμών με πολύ μεγάλη έκταση, όπως η Πρωτοελλαδική Μάνικα στην Εύβοια (*A. Σάμπων*, *Αρχαιολογία* 6 (1983) σ. 74), η Μεσοελλαδική Θήβα (*N. Κόνσολα*, *Προμυκηναϊκή Θήβα*, 1981, σ. 167), η Υστερομινωική I Κνωσός (*S. Hood and D. Smyth*, *Archaeological Survey of the Knossos Area*, 1981, σ. 10) κ.α.

2. Με εξαίρεση μερικούς οικισμούς της Πρωτοελλαδικής III περιόδου (Λέρνα IV, Τίρυνς 10-11, Ολυμπία) που αποτελούνται σχεδόν αποκλειστικά από αψιδωτά κτίσματα.

3. Βλ. σχετικά τις απόψεις του *D. Frazer* για τους «πρωτόγονους» οικισμούς γενικά, *Village Planning in the Primitive World*, 1969, σ. 48.

κισμών με κριτήρια πολεοδομικής μορφής, καθιερωμένα από καιρό απ' τους πολεοδόμους και τούς γεωγράφους για οικισμούς νεώτερων εποχών. Όπως είναι γνωστό, τα βασικά συστήματα πολεοδομικής διάταξης, αν εξαιρέσουμε το ακανόνιστο, είναι τρία⁴:

1. το *περιμετρικό* (radiocentric). Τα κύρια στοιχεία του είναι οι ακτινωτοί δρόμοι που ξεκινούν από το κέντρο του οικισμού και οι περιμετρικοί ομόκεντροι δρόμοι στην περιφέρεια, που τέμνονται απ' τους ακτινωτούς. Ο όρος γενικότερα χρησιμοποιείται και σε περιπτώσεις οικισμών που παρουσιάζουν μόνο, είτε συγκεντρική διάταξη γύρω από κεντρικό πυρήνα, είτε ακτινωτή διάρθρωση των κύριων δρόμων⁵.
2. το *ορθογωνικό* (grid ή gridiron). Πρόκειται για το γνωστό από την κλασική Ελλάδα Ιπποδάμειο σύστημα. Στο σύστημα αυτό όλοι οι δρόμοι συναντώνται σε ορθές γωνίες και σε ίσα διαστήματα, έτσι ώστε να σχηματίζονται ομοιόμορφα οικοδομικά τετράγωνα με ορθογώνιο σχήμα. Με λιγότερο αυστηρό εννοιολογικό προσδιορισμό ο όρος σημαίνει οποιαδήποτε ορθογώνια διάταξη των δρόμων.
3. το *γραμμικό* (linear). Το σύστημα αυτό παρουσιάζει μια κεντρική αρτηρία κατά μήκος της οποίας έχουν συγκεντρωθεί όλες οι κεντρικές λειτουργίες και τα σημαντικά οικοδομήματα του οικισμού. Άλλοι δευτερεύοντες δρόμοι διακλαδίζονται απ' την αρτηρία αυτή.

Η διατύπωση των χαρακτηριστικών μορφής οδηγεί στην ανάγκη διερεύνησης και συσχέτισης των τριών συστημάτων προς κάποια αντίστοιχα, ή τουλάχιστον ενδεικτικά αντίστοιχα, της περιόδου και του χώρου που μας απασχολούν. Αναφορά σ' όλους τους οικισμούς του συγκεκριμένου χώρου δεν μπορεί φυσικά να γίνει μέσα στα περιορισμένα όρια της σύντομης αυτής μελέτης. Χρειάζεται πολλή, μακρά και πολύπλευρη έρευνα. Γι αυτό και εδώ δεν επιχειρείται παρά μονάχα εξέταση ορισμένων οικισμών, που φαίνεται να παρουσιάζουν στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό ομοιότητα με τα προαναφερόμενα πρότυπα πολεοδομικής μορφής.

Η ανάλυση της οικιστικής μορφής του καθενός απ' αυτούς τους οικισμούς γίνεται με βασικά κριτήρια α) το πλέγμα του οδικού δικτύου, β) τη θέση των κεντρικών λειτουργιών και γ) τη διευθέτηση των οικιστικών λειτουργιών ως προς το οδικό δίκτυο και τις κεντρικές λειτουργίες. Ως ερμηνευτικά κριτήρια της μορφής και της θέσης του κάθε οικισμού στην προσδιοριζόμενη τυπολογία χρησιμοποιούνται οι συνθήκες του ανάγλυφου, οι λοιπές φυσικές συνθήκες, οι αμυντικές ανάγκες κ.ά. Όλα τα στοιχεία αυτά εξετάζονται ανάλογα στη διαδικασία προσομοίωσης του προτύπου και των εμπειρικών στοιχείων, που προσδιορίζονται στις παρακάτω αναλύσεις των οικισμών.

---

4. H. Carter, *The Study of Urban Geography*, 1975, σ. 143 κ.ε. J. Beaujeu-Carnier and G. Chabot, *Urban Geography*, 1971, σ. 211 κ.ε.

5. A. Kriests, *Greek Town Building*, 1965, σ. 106.

Α. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΠΕΡΙΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ

Διμήνι (σχ. 1)

Απ' τους οικισμούς αυτής της κατηγορίας ο αρχαιότερος είναι ο οικισμός του Διμηνίου κοντά στο Βόλο, που ανήκει σχεδόν αποκλειστικά στη Νεώτερη Νεολιθική περίοδο (3700-3300 π.Χ. περίπου)⁶. Είναι χτισμένος πάνω σε χαμηλό λόφο με έκταση 30 στρέμματα και περιβάλλεται από έξι αλληπάλληλες σειρές λιθόχτιστους ομόκεντρους περιβόλους⁷, που είχαν κατασκευαστεί κατά ζευγάρια σε σχήμα ακανόνιστο ελλειπτικό, με απόσταση ανάμεσά τους άλλοτε ελάχιστη (1μ.) και άλλοτε μεγάλη (15μ.)⁸. Οι περίβολοι έχουν ο καθένας τους πύλες ακτινωτά στα 4 σημεία του ορίζοντα. Πυρήνας και σημαντικότερο στοιχείο στην οργάνωση του χώρου του οικισμού είναι η λεγόμενη «κεντρική αυλή» στην κορυφή του λόφου, στο μέσο της έκτασης που περικλείει ο πρώτος περίβολος. Ο ανοιχτός αυτός χώρος, προορισμένος για βιοτεχνικές και κοινωνικές δραστηριότητες ίσως όλων των κατοίκων, περιβάλλεται από μικρά μονόχωρα κτίσματα, μερικά απ' τα οποία εξυπηρετούσαν στοιχειώδεις κεντρικές λειτουργίες του οικισμού, ήταν δηλ. εργαστήρια και αποθήκες. Αν μάλιστα το μεγάλο κτίριο στη ΒΑ πλευρά της αυλής, το λεγόμενο «μέγαρο» (σχ. 1:μ), είναι σύγχρονο με τα υπόλοιπα κτίσματα και χρησίμευε ως η κατοικία του αρχηγού της κοινότητας⁹, τότε στο χώρο αυτό συγκεντρώνονταν και οι λειτουργίες της εξουσίας.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του οικισμού εδραιώνουν την κατάταξή του στους περικεντρικούς, αφού συμπίπτουν με τα γνωρίσματα του συστήματος αυτού. Η ανάπτυξή του έχει γίνει κυκλικά γύρω από το κεντρικό σημείο, όπως φαίνεται από το σχήμα των περιβόλων, άσχετα αν αυτοί είναι οχυρωτικοί ή απλώς εσωτερικές διαιρέσεις. Οι διάδρομοι ανάμεσα στους περιβόλους, που εξυπηρετούν την επικοινωνία, είναι οι περιμετρικοί δρόμοι, ενώ το κέντρο είναι προσπελάσιμο με ακτινωτούς δρόμους, που ξεκινούν απ' τις πύλες του πρώτου περιβόλου και καταλήγουν στους περιμετρικούς. Το σύστημα οργάνωσης του οικισμού είναι φανερό, άσχετα αν αυτό προέκυψε από φυσική αυθόρμητη ανάπτυξη, που όμως ακολούθησε ορισμένους παγιωμένους κανόνες, ή αν η επιλογή έγινε από κάποια κεντρική αρχή ή συλλογικό όργανο. Η πρώτη περίπτωση είναι και η πιθανότερη, μόλο που η σταδιακή κατασκευή των

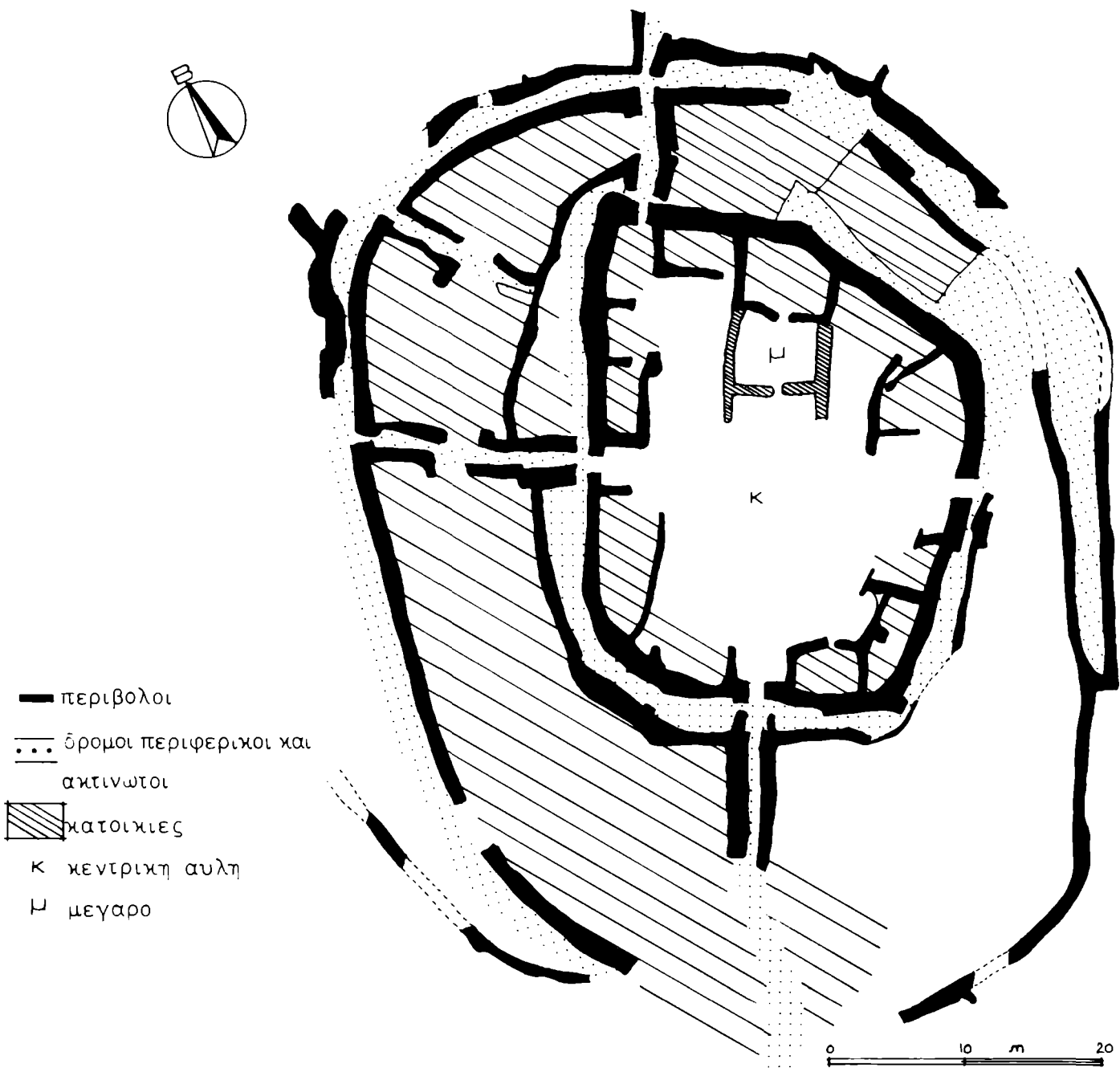
---

6. Χ. Τσουντας, *Αι προϊστορικοί ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου*, 1908, πιν. II. Γ. Χουρμουζιάδης, *Το νεολιθικό Διμήνι*, 1979, πιν. 1.

7. Ο οχυρωτικός χαρακτήρας των περιβόλων αυτών αμφισβητήθηκε πρόσφατα από τον Χουρμουζιάδη (ε.α.).

8. Στο σχ. 1 δηλώνονται μόνο οι 4 πρώτοι περίβολοι που διατηρούνται σε αρκετά καλή κατάσταση.

9. Ο Χουρμουζιάδης (ε.α. σημ. 6) πιστεύει πως το μέγαρο αυτό ανήκει στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και πως στα νεολιθικά χρόνια στη θέση του υπήρχε ένα απλό μονόχωρο κτίσμα.

αχ.1. διμηνι. σχηματική απεικόνιση του νεολιθικού οικισμού

αλληπάλληλων περιβόλων δείχνει ένα κάπως προχωρημένο βαθμό κοινοτικής οργάνωσης.

Γουρνιά (σχ. 2)

Ο προϊστορικός οικισμός στα Γουρνιά στην ανατολική Κρήτη είναι σήμερα ο πληρέστερα ανασκαμμένος και καλλίτερα διατηρημένος μινωικός οικισμός¹⁰. Η ακμή του τοποθετείται στο τελευταίο τμήμα της νεοανακτορικής περιόδου (1550-1450 π.Χ.), βρέθηκαν όμως εκεί προγενέστερα καθώς και μεταγενέστερα λείψανα. Ο οικισμός βρίσκεται πολύ κοντά στη θάλασσα σε λόφο μακρόστενο με κατεύθυνση από Β προς Ν. Κατέχει έκταση 25 στρέμματα και περιλαμβάνει σπίτια, εργαστήρια, μικρό ανάκτορο για τον άρχοντα και δημόσιο ιερό. Η κεντρική λειτουργία που δεσπόζει σ' όλο τον οικισμό είναι το διοικητικό κέντρο, το λεγόμενο «ανάκτορο», μικρογραφία των μεγάλων μινωικών ανακτόρων. Χτισμένο στην κορυφή του λόφου, στο κέντρο περίπου του οικισμού, δίπλα στη μεγάλη «δημόσια» αυλή αποτελεί το σημείο στο οποίο επικεντρώνεται το οργανωμένο οδικό δίκτυο. Ένας μακρόστενος λιθόστρωτος περιμετρικός δρόμος, που ακολουθεί το περίγραμμα του λόφου, περιβάλλει μερικές απ' τις πυκνοχτισμένες νησίδες των σπιτιών και καταλήγει προς Ν στη δημόσια αυλή με το «θεατρικό χώρο», όπου βρισκόταν και η κύρια είσοδος του ανακτόρου. Στην περιμετρική αυτή οδό είχαν πρόσοψη τα μεγάλα σπίτια και, ιδιαίτερα στο βόρειο τμήμα της, τα εργαστήρια και ίσως και μερικά καταστήματα¹¹. Άλλοι μικρότεροι δρόμοι που ξεκινούν απ' τον περιμετρικό εξυπηρετούν την επικοινωνία των σπιτιών και οδηγούν προς το κέντρο. Ένας απ' αυτούς τους δρομίσκους καταλήγει στο δημόσιο ιερό του οικισμού, που όμως είναι αβέβαιο αν ήταν σε χρήση στη νεοανακτορική περίοδο¹².

Ο οικισμός μπορεί αναμφίβολα να θεωρηθεί ως δείγμα περικεντρικής ανάπτυξης. Η κεντρομόλος δομή του είναι φανερή, ανεξάρτητα από το ότι ορισμένες δευτερεύουσες κεντρικές λειτουργίες του βρίσκονται στην περιφέρεια και όχι στο κέντρο. Άλλωστε η εξειδίκευση των λειτουργιών είναι αρκετά μεγάλη την εποχή αυτή, έτσι ώστε δεν θα περίμενε κανείς συμφόρησή τους στο κέντρο.

Άλλοι οικισμοί

Περικεντρική ανάπτυξη με μόνο τη γενική όμως έννοια του όρου, χωρίς οργανωμένο οδικό δίκτυο, παρουσιάζει και η Μεσοελλαδική (17ος αι. π.Χ.)

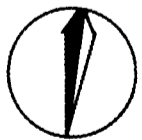
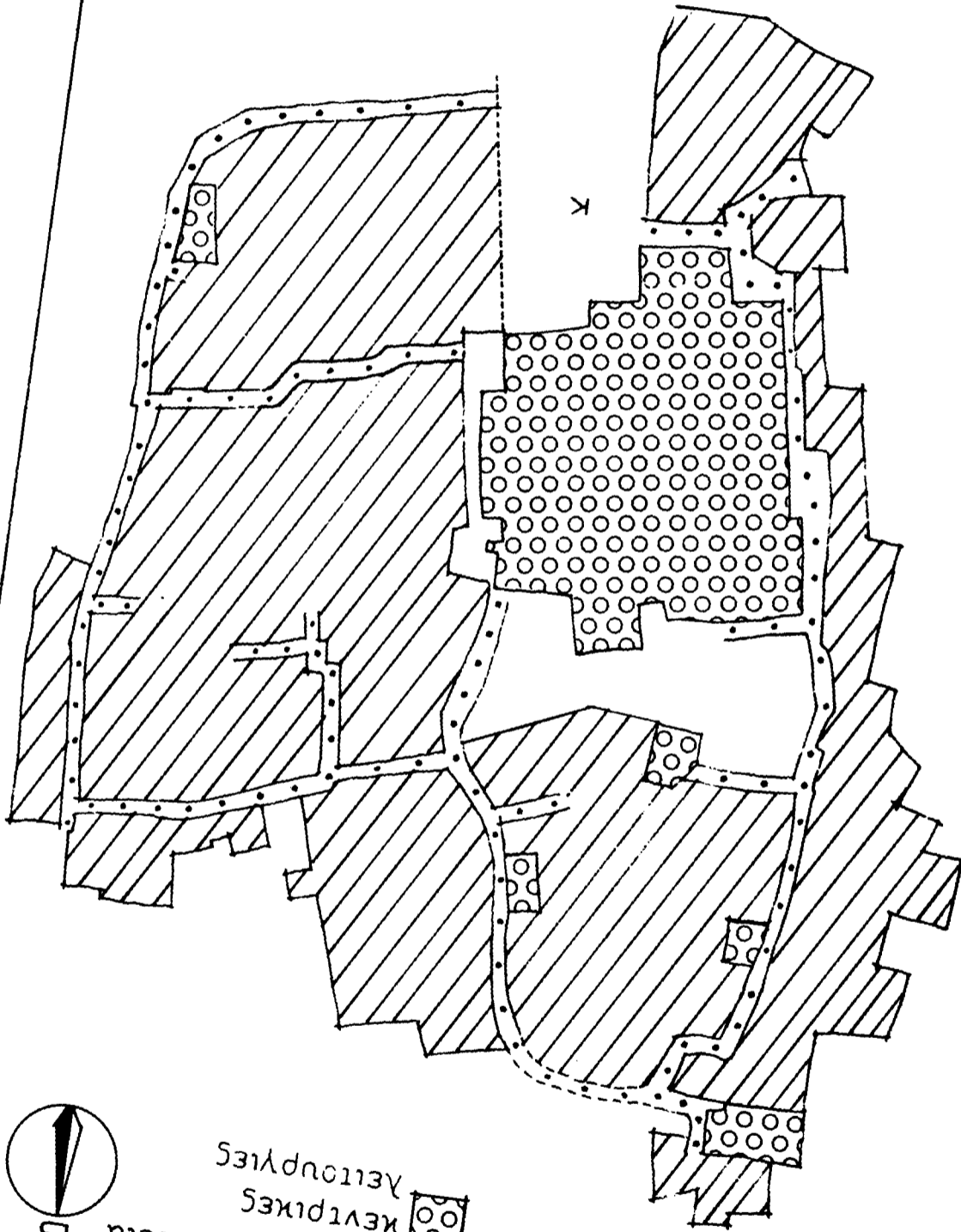
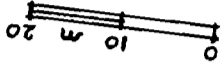
10. *H. Boyd-Hawes and others*, Gournia, Vasiliki and other prehistoric sites on the Isthmus of Hierapetra, 1908.

11. *K. Branigan*, «Minoan Settlements in East Crete», σε *P. Ucko et. al.* (εκδ.), *Man, Settlement and Urbanism*, 1972, σ. 758.

12. *P. Russel*, «The date of the Gournia shrine», σε *P. Betancourt* (εκδ.), *Temple University Aegean Symposium*, 1979, σ. 32.

ΟΧ.2. Υουρβία, οχηματική απεικόνιση του πλανικού οικισμού

- Στοιχισμένη
- Σειρήνες
- κ κεντρική τάφεια
- κατοικίες
- οριοί

ακρόπολη στη *Μάλθη*, στο εσωτερικό της Μεσσηνίας¹³. Τον οικισμό, χτισμένο πάνω σε ψηλό λόφο, περιέγραφε οχυρωτικό τείχος με ελλειπτικό σχήμα. Στην εσωτερική πλευρά του τείχους και σε όλη του την περίμετρο, υπάρχουν, διευθετημένα με σχετική τάξη, μικρά κτίσματα. Ένα δεύτερο εσωτερικό τείχος περιβάλλει και ξεχωρίζει απ' τα υπόλοιπα τα σημαντικά κτίσματα στην κορυφή του λόφου, όπου έχουν συγκεντρωθεί οι κεντρικές λειτουργίες (το λεγόμενο «ανάκτορο» και τα εργαστήρια). Αν και ο ανασκαφέας πιστεύει πως το σύνολο σχεδιάστηκε συστηματικά και εκτελέστηκε από τον άρχοντα του οικισμού¹⁴, οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η κάποια συνοχή του σχεδίου και το σχήμα του οφείλονται περισσότερο στο ανάγλυφο του εδάφους, στην ύπαρξη οχύρωσης και στη φυσική τάση συσπείρωσης γύρω από το κέντρο και λιγότερο στη θέληση ενός μονάρχη¹⁵.

Ένα από τα δύο βασικά χαρακτηριστικά του συστήματος αυτού, την ακτινωτή διάρθρωση των δρόμων, εμφανίζει ο πέμπτος απ' τους αλληπάλληλους προϊστορικούς οικισμούς, που ιδρύθηκαν πάνω στο χαμηλό λόφο της Κολόνας στην *Αίγινα* (Πόλη V της Πρωτοελλαδικής III περιόδου, γύρω στο 2000 π.Χ.)¹⁶. Στο μικρό τμήμα του που έχει ανασκαφεί, έχουν αποκαλυφθεί 5 οικοδομικά συγκροτήματα και μέρος του οχυρωτικού τείχους. Ο οικισμός παρουσιάζει οργανωμένο οδικό δίκτυο. Περιμετρικοί δρόμοι ακολουθούν την ελαφρά ημικυκλική φορά του τείχους ενώ ακτινωτοί οδηγούσαν απ' τους περιμετρικούς προς το κέντρο του οικισμού, που δεν έχει όμως ακόμη ερευνηθεί. Η κανονικότητα που χαρακτηρίζει τη διάταξη των πολεοδομικών στοιχείων δείχνει, πως εφαρμόστηκε εδώ προκαθορισμένο σχέδιο για την εξυπηρέτηση, κατά κύριο λόγο, του αμυντικού συστήματος και πως η ανάπτυξη δεν υπήρξε αυθόρμητη.

Ακτινωτή διάταξη γύρω από το κέντρο παρουσιάζουν επίσης οι τρεις πρώτοι οικισμοί της Θερμής στη Λέσβο (Θερμή I-III, άρχές 3ης χιλιετίας π.Χ.)¹⁷.

Παρόμοια διάταξη συναντάται και στην ισχυρά οχυρωμένη έκτη πόλη της *Τροίας* στα μικρασιατικά παράλια (ύστερη φάση της Τροίας VI, γύρω στο 1400 π.Χ.)¹⁸, με περιμετρικό δρόμο στο εσωτερικό του τείχους και ακτινωτούς δρόμους προς το κέντρο της.

---

13. *M.N. Valmin*, The Swedish Messenia Expedition, 1938, πιν. III.

14. ε.α. σ. 53.

15. Βλ. και τις σχετικές παρατηρήσεις του *P. Lavedan* (*Histoire de l'Urbanisme - Antiquité*, 1966, σ. 120) και του *A. Harding* («Soziale Beziehungen und die Siedlungsform in der europäischen Bronzezeit» σε *D. Papenfuss und F. Strocka* (εκδ.), *Palast und Hütte*, 1982, σ. 176).

16. *H. Walter und F. Felten*, *Alt-Ägina III*, 1: Die vorgeschichtliche Stadt, 1981, εικ. 21-22.

17. *W. Lamb*, *Excavations at Thermi in Lesbos*, 1936, σχ. 1-3.

18. *C. Blegen et. al.* *Troy*, III, 2, εικ. 447.

Β. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΟΡΘΟΓΩΝΙΚΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ

Θερμή (σχ. 3)

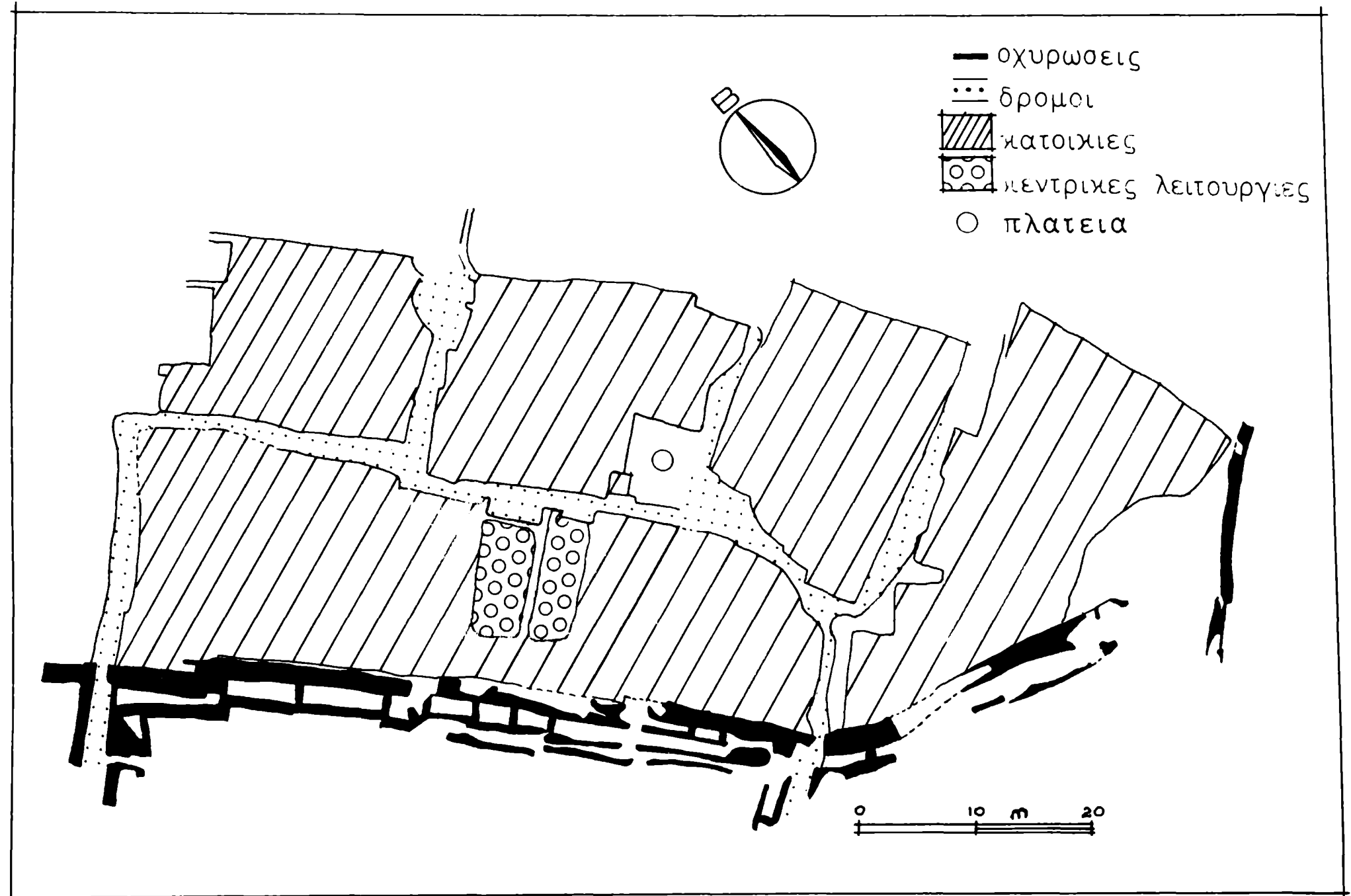
Η τελευταία από τις διαδοχικές «πόλεις» που ιδρύθηκαν στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στη Θερμή της Λέσβου (Θερμή V, μέσα 3ης χιλιετίας π.Χ.) παρουσιάζει, όπως εν μέρει και η προκάτοχός της (Θερμή IV Β) ορθογωνική διάταξη¹⁹. Δεν πρόκειται βέβαια για τέλειο δείγμα του συστήματος αυτού, αφού η ορθογωνική διάταξή του είναι μάλλον υποτυπώδης. Το τμήμα του οικισμού που έχει αποκαλυφθεί παρουσιάζεται διαιρεμένο σε σχεδόν κανονικά τετράγωνα. Τα τετράγωνα ορίζονται από μια κεντρική οδό που διασχίζει τον οικισμό με κατεύθυνση από ΒΔ προς ΝΑ και από άλλες τέσσερις οδούς κάθετες προς την πρώτη. Παρόλο που μερικές απ' τις κεντρικές λειτουργίες (πλατεία, και 2 σημαντικά κτίρια) βρίσκονται στο κέντρο περίπου του οικισμού δεξιά και αριστερά του κύριου δρόμου, το σύνολο δεν αρθρώνεται με άξονα το κέντρο. Αντίθετα, τα οικοδομικά τετράγωνα διατάσσονται σύμφωνα με τον άξονα του οχυρωτικού τείχους. Τίποτε μάλιστα δεν αποκλείει την ύπαρξη σε άλλο σημείο και δεύτερου κέντρου, όπως συμβαίνει συχνά στους οικισμούς ορθογωνικής διάταξης.

Φυλακωπή (σχ. 4)

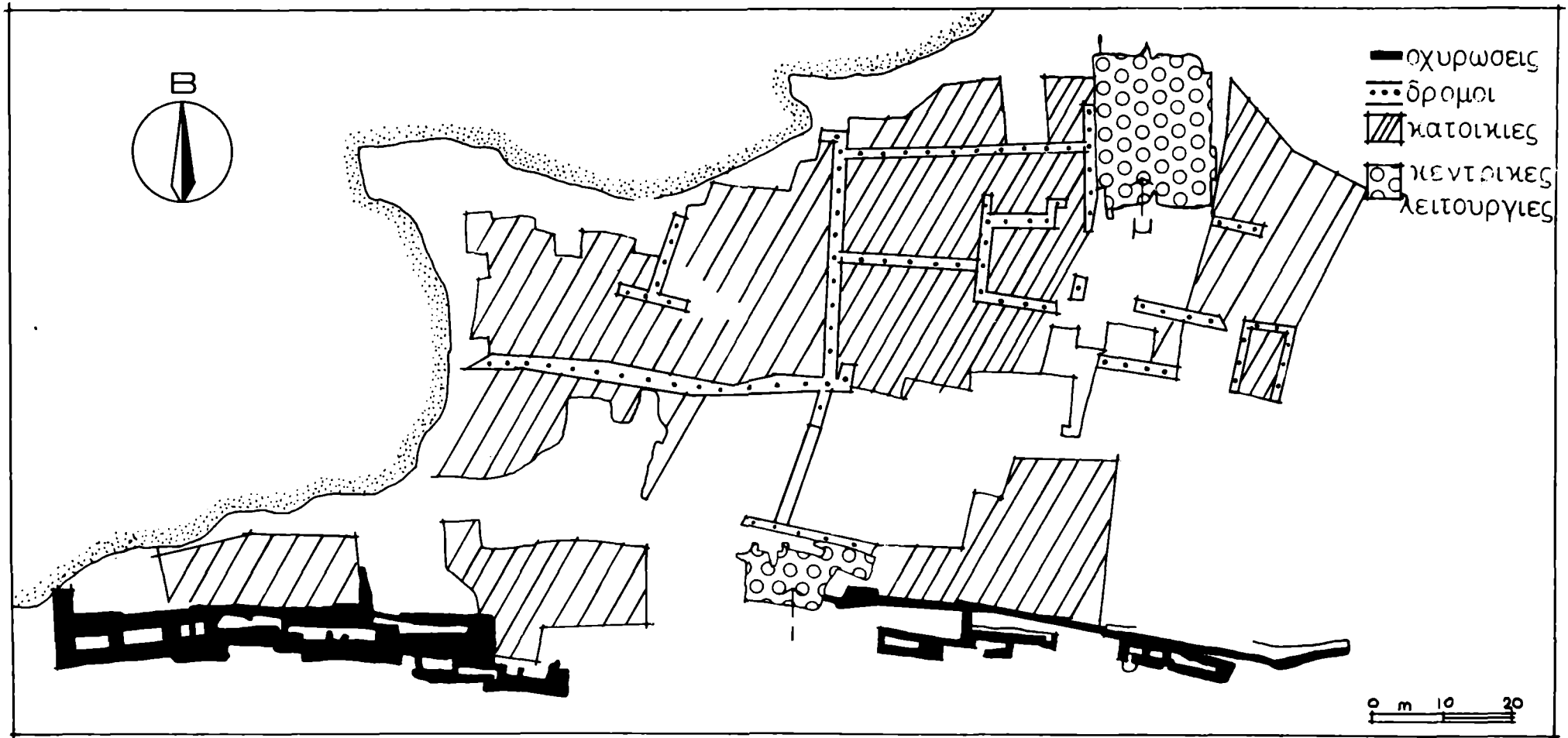
Στη θέση Φυλακωπή στην ανατολική παραλία της Μήλου υπήρξαν 4 διαδοχικές προϊστορικές «πόλεις» (I-IV). Απ' αυτές ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η «πόλη IV» της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (14-13ος αι. π.Χ.)²⁰. Είναι χτισμένη σε σχετικά επίπεδο λόφο κοντά στη θάλασσα και οχυρωμένη με ισχυρό τείχος στη νότια πλευρά της. Το σχέδιο της παρουσιάζει σε γενικές γραμμές κανονικότητα και συνοχή και μπορεί να θεωρηθεί βασικά ως ορθογωνικό. Το οδικό δίκτυο, καταστρωμένο με επιμέλεια, αποτελείται από οριζόντιους και κάθετους δρόμους, που τέμνονται σε ορθή γωνία στις περισσότερες περιπτώσεις. Τα οικοδομικά τετράγωνα, που σχηματίζονται από το πλέγμα των δρόμων, δεν είναι ομοιόμορφα σε διαστάσεις, γιατί οι δρόμοι δεν συναντώνται σε ίσα διαστήματα, ούτε έχουν πάντα απόλυτα ορθογώνιο σχήμα. Φαίνονται πάντως προσανατολισμένα προς το οχυρωτικό τείχος, βασικό στοιχείο στην οργάνωση του χώρου του οικισμού. Άλλο σημαντικό στοιχείο είναι επίσης το οικοδομικό συγκρότημα στο ανατολικό τμήμα του ανασκαμμένου χώρου (σχ. 4:μ). Πρόκειται για το διοικητικό κέντρο του οικισμού που αποτελείται από μέγαρο με παραρτήματα και κεντρική αυλή μπροστά. Παρόλο που

19. *W. Lamb*, ε.α. (σημ. 17), σχ. 6.

20. *T.D. Atkinson et al.* Excavations at Phylakopi in Melos, 1904, σ. 50 κ.ε., πιν. II. Για τις νεώτερες ανασκαφές στη θέση αυτή και αναθεώρηση της στρωματογραφίας, που οδήγησε σε αλλαγές στην αρίθμηση των πόλεων, βλ.: *C. Renfrew*, «Bronze Age Melos», σε *C. Renfrew and M. Wagstaff* (εκδ.), *An Island Polity*, 1982, σ. 35 κ.ε., εικ. 4.3.

σχ.3. Θερμη. σχηματική απεικόνιση του οικισμού V. πρώτη εποχή του χαλκού.

σχ.4. φυλακωπή. σχηματική απεικόνιση της "πόλης IV", υστερή εποχή του χαλκού.

η αυλή αυτή φαίνεται προσπελάσιμη από διάφορα σημεία του οικισμού, δεν αποκλείεται να μην ήταν δημόσια αλλά ιδιοποιημένη από τον άρχοντα που είχε την έδρα του στο μέγαρο. Ξεχωριστή σημασία έχει και το ιερό στη νότια πλευρά κοντά στο τείχος (σχ. 4:ι), που έδωσε εξαιρετικά ενδιαφέροντα ευρήματα²¹. Οι δύο βασικές κεντρικές λειτουργίες (διοίκηση, λατρεία) παρουσιάζονται εδώ χωρισμένες, γεγονός που αποτελεί ένδειξη προχωρημένης εξειδίκευσης των λειτουργιών και συστηματικότερης οργάνωσης του οικισμού.

Γ. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Λιθαρές (σχ. 5)

Ο οικισμός στις Λιθαρές βρίσκεται σε επίπεδη περιοχή στην κοιλάδα του Πυρίου, βόρεια απ' τη Θήβα και χρονολογείται στη δεύτερη φάση της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (Πρωτοελλαδική ΙΙ, 2600-2100 π.Χ)²². Η έκταση του υπολογίζεται μεγάλη, ίσως 40 στρέμματα. Η ανασκαμμένη περιοχή όμως είναι γύρω στο 1,5 στρέμμα και φαίνεται πως αποτελούσε μέρος απ' το κέντρο του οικισμού, αφού δοκιμαστικές τομές γύρω απ' αυτήν έδειξαν ότι η πυκνή κατοίκηση περιορίζεται σχεδόν μόνο στο τμήμα αυτό²³. Αν και το δείγμα είναι μικρό για να δώσει ασφαλείς πληροφορίες για το γενικό σχέδιο του οικισμού, μερικά χαρακτηριστικά του, και ιδιαίτερα η γραμμική του ανάπτυξη, είναι αρκετά εμφανή. Υπάρχει ένας μόνο κύριος δρόμος, ενώ δύο άλλοι δρομίσκοι (ένας κάθετος και ένας παράλληλος προς τον πρώτο) δεν έχουν σχεδόν καμιά σημασία και εξυπηρετούν από ένα μόνο σπίτι ο καθένας. Ο κύριος δρόμος, με πλάτος σπάνιο την εποχή εκείνη (κατά μέσον όρο 2,5μ.), ανασκάφηκε σε μήκος 67μ. Στις δύο πλευρές του τα σπίτια είναι πολύ πυκνά χτισμένα χωρίς να ξεχωρίζουν οικοδομικά τετράγωνα. Δεν υπάρχουν κτίσματα που να διαφοροποιούνται με το μέγεθος, τον τύπο τους, την οικοδομική τεχνική και τα ευρήματά τους. Όλα φαίνονται μάλλον ομοιόμορφα. Μόνο το κτίσμα που έχει θεωρηθεί ως ιερό ή εξειδικευμένο εργαστήριο²⁴, είναι φανερό πως σχετιζόταν με κάποια κεντρική λειτουργία.

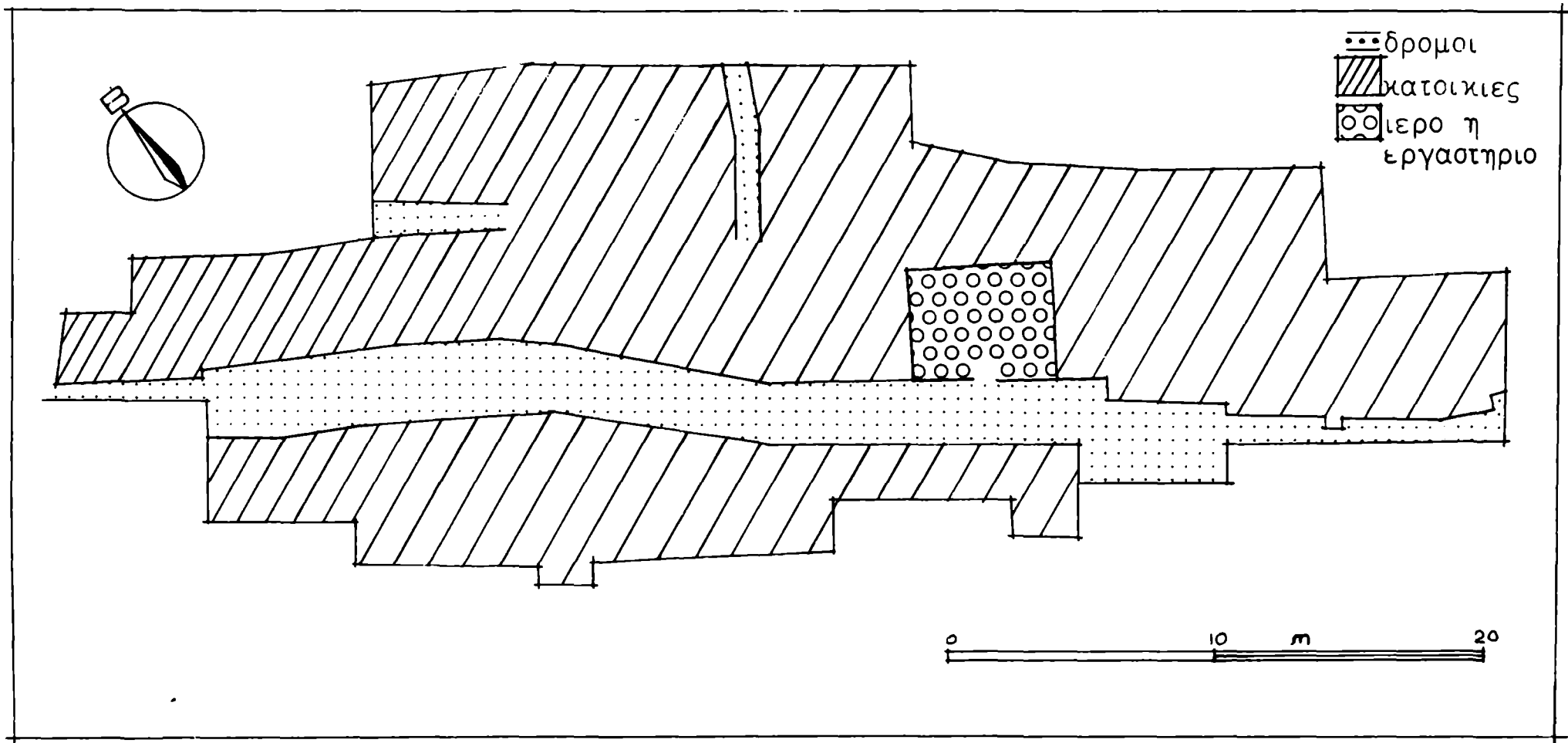
Επειδή είναι απίθανο ένας τόσο μεγάλος οικισμός να εξυπηρετούνταν από ένα μόνο δρόμο, πρέπει να υποθέσουμε πως η αυστηρά γραμμική διάταξη περιοριζόταν στο οργανωμένο και σχεδιασμένο κεντρικό τμήμα του. Η κύρια αρτηρία θα διακλαδιζόταν προς διάφορες κατευθύνσεις στο εσωτερικό του

21. C. Renfrew, «The Mycenaean sanctuary at Phylakopi», *Antiquity* 52 (1978), σ. 7. κ.ε.

22. Th. Spyropoulos and H. Tzavella - Evjen, «Lithares: An Early Helladic Settlement near Thebes», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 6 (1973) σ. 371. κ.ε. X. Τζαβέλλα - Evjen, «Λιθαρές», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 29 (1973-74), Β, σ. 443 κ.ε.

23. Φιλική πληροφορία της κ. X. Τζαβέλλα-Evjen.

24. H. Tzavella-Evjen, «The Lithares Idols», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 6 (1973), σ. 467 κ.ε. Σύμφωνα με νεώτερη άποψη της κ. Τζαβέλλα το «ιερό» θεωρείται ως εργαστήριο καλλιτεχνών.

σχ.5. λιθάρες. σχηματική απεικόνιση του πρωτοελλαδικού οικισμού

υπόλοιπου αραιοκατοικημένου οικισμού και προς τον περιβάλλοντα αγροτικό χώρο.

Πολιόχνη (σχ. 6)

Απ' τις διαδοχικές προϊστορικές «πόλεις», που αναπτύχθηκαν σε χαμηλό λόφο στη θέση Πολιόχνη στην ανατολική παραλία της Λήμνου, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, από την άποψη της εσωτερικής οργάνωσης, παρουσιάζει η πόλη της λεγόμενης «κίτρινης περιόδου» (ή Πολιόχνη V), που χρονολογείται στην τελευταία φάση της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (2400-2000/1900 π.Χ.)²⁵. Πρόκειται για ένα μέτριου μεγέθους (16 στρεμ.) παραθαλάσσιο οικισμό με επιμελημένο πολεοδομικό σχέδιο. Το τμήμα που ανασκάφηκε δείχνει έντονη γραμμική διάταξη με την παράταξη των σπιτιών, των κεντρικών λειτουργιών και των ελεύθερων χώρων (πλατειών) κατά μήκος μιας κεντρικής αρτηρίας. Συγκεκριμένα, μια πλατιά κύρια οδός διασχίζει τον οικισμό με κατεύθυνση από Β προς Ν και στρέφει κατόπιν προς τα νοτιοδυτικά καταλήγοντας στην κύρια πύλη του τείχους (*porta urbana*). Κοντά στο σημείο της αφετηρίας της διαμορφώνεται πλατεία με δημόσια δεξαμενή νερού. Η πλατεία αυτή έχει θεωρηθεί απ' τον Bernabo Brea²⁶ ως πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο, γιατί σ' αυτήν έχουν πρόσοψη τα δύο κτίρια που συνδέονται με τη δημόσια και θρησκευτική ζωή του οικισμού. Δεύτερη πλατεία σχηματίζεται στο σημείο που η κεντρική αρτηρία στρέφει προς ΝΔ. Διαθέτει κι αυτή δημόσια δεξαμενή και πρέπει να χρησίμευε ως εμπορικό κέντρο²⁷. Απ' τις δύο αυτές πλατείες ξεκινούν ακτινωτά μικρότεροι δρόμοι προς διάφορες κατευθύνσεις. Τα οικοδομήματα είναι πολύ πυκνά χτισμένα σε νησίδες με σχήμα ακανόνιστο, που ορίζονται από την κεντρική αρτηρία και μικρούς δρόμους στα δυτικά της. Το ανατολικό τμήμα του οικισμού έχει καταστραφεί απ' τη διάβρωση της θάλασσας, δεν είναι όμως πιθανό να περιλάμβανε άλλη εξίσου σημαντική αρτηρία, αφού όλες οι βασικές κεντρικές λειτουργίες είναι συγκεντρωμένες στο κομμάτι που αποκαλύφθηκε στις ανασκαφές.

---

25. L. Bernabo-Brea, *Poliochni*, II. 1976, σχ. 1.

26. ε.α. σ. 5.

27. ε.α.

Παλαίκαστρο (σχ. 7)

Ο μινωικός οικισμός του Παλαίκαστρου βρίσκεται σε επίπεδη περιοχή κοντά στη θάλασσα στην ανατολική Κρήτη και σημείωσε ιδιαίτερη ακμή στη νεοανακτορική περίοδο (γύρω στο 1500 π.Χ.)²⁸. Η περιοχή που ερευνήθηκε ανασκαφικά καλύπτει 10 στρέμματα, η έκτασή του όμως μπορεί να έφτανε τα 55 στρεμ. Πρόκειται επομένως για έναν απ' τους μεγαλύτερους προϊστορικούς οικισμούς της Κρήτης.

Η διάταξη του οικισμού είναι κατά κύριο λόγο γραμμική μια και έχει αναπτυχθεί κατά μήκος μιας κεντρικής αρτηρίας, που τον διασχίζει από Α προς Δ και σε μήκος 80 μ. είναι απολύτως ευθεία. Στενότεροι κάθετοι δρόμοι τέμνουν την κύρια οδό άλλοτε σε ορθή γωνία και άλλοτε όχι. Τα οικοδομικά τετράγωνα που ορίζονται απ' το οδικό δίκτυο παρουσιάζουν πολύ πυκνή δόμηση. Σε καθένα απ' αυτά υπάρχει ένα μεγάλο καλοχτισμένο οικοδόμημα («μέγαρο») με πρόσοψη προς την κύρια αρτηρία και άλλα μικρότερα που το περιβάλλουν. Παρόλο που οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα πως η ανασκαμμένη περιοχή είναι το κεντρικό τμήμα της πόλης, δεν έχει εντοπιστεί ανάμεσα στα αξιόλογα οικοδομήματα ανάκτορο ή κεντρικό ιερό, ούτε έχει αποκαλυφθεί μεγάλος ελεύθερος χώρος (κεντρική πλατεία)²⁹. Λείπουν έτσι οι ενδείξεις για να καθοριστεί με ακρίβεια το πολιτικό ή θρησκευτικό κέντρο του οικισμού. Θα μπορούσαμε μολαταύτα να θεωρήσουμε τα μεγάλα «μέγαρα» ως κτίρια ειδικών χρήσεων, αφού βρίσκονται πάνω στον κύριο άξονα, όπου πρέπει να αναζητήσουμε τέτοιου είδους κτίρια. Η άποψη πάντως πως τα μέγαρα ανήκαν σε πλούσιους εμπόρους, ιδιοκτήτες κάθε τετραγώνου, είναι εξίσου πιθανή³⁰. Όσον αφορά στις βιοτεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες φαίνεται να ήταν συγκεντρωμένες στους δευτερεύοντες δρόμους, ίσως γιατί μ' αυτές ασχολούνταν οι «ενοικιαστές» των μικρών στενόχωρων σπιτιών που περιέβαλλαν τα μέγαρα.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η συγκριτική αυτή ανάλυση της πολεοδομικής μορφής ορισμένων προϊστορικών οικισμών επιβεβαιώνει την άποψη που διατυπώθηκε στην αρχή του άρθρου αυτού σύμφωνα με την οποία η τυπολογία τους προσδιορίζεται σε γενικές γραμμές από τα τρία καθιερωμένα συστήματα πολεοδομικής ανάπτυξης: το περικεντρικό, το ορθογωνικό και το γραμμικό.

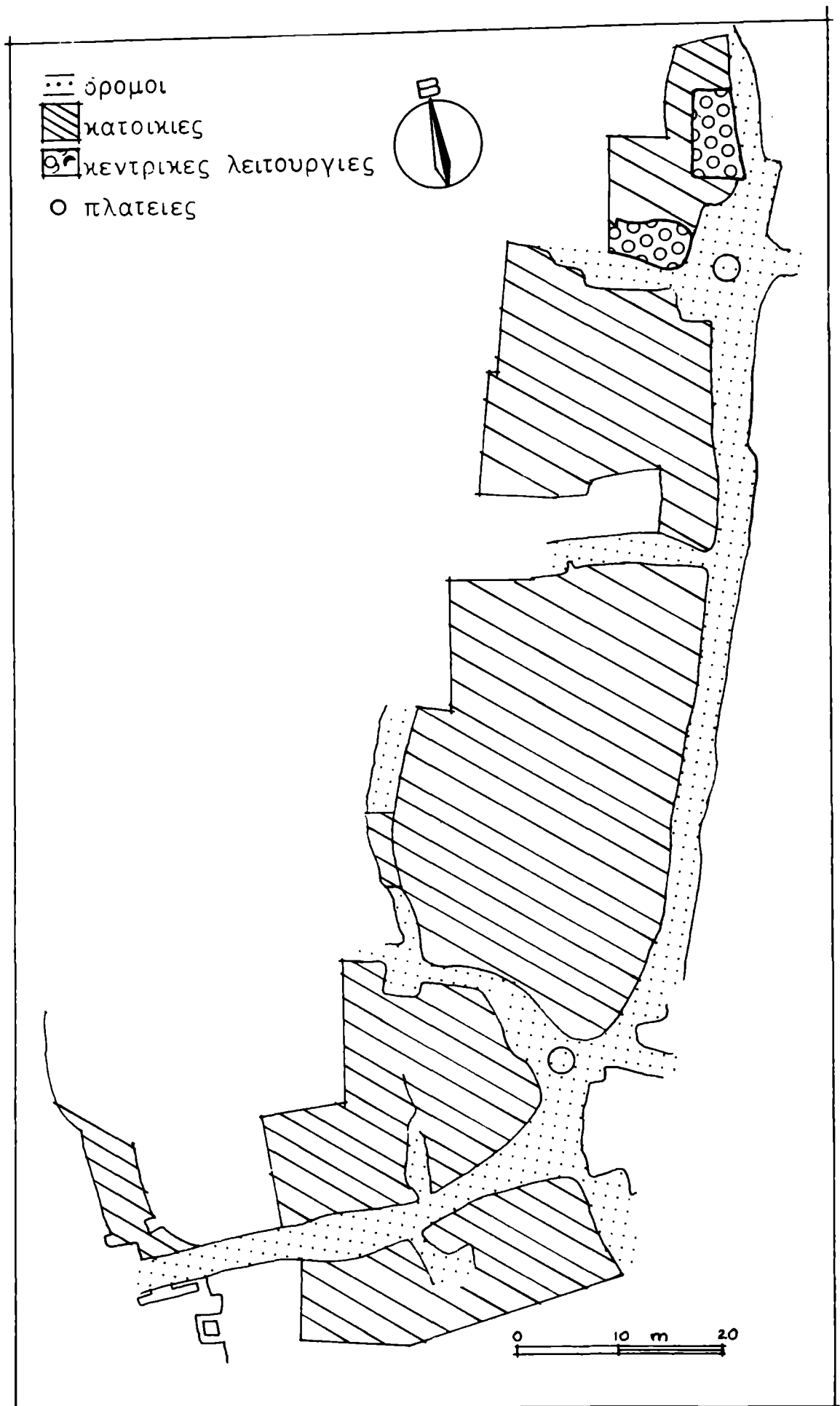
Η εξέταση των χαρακτηριστικών των παραπάνω συστημάτων στο επιλεγ-

---

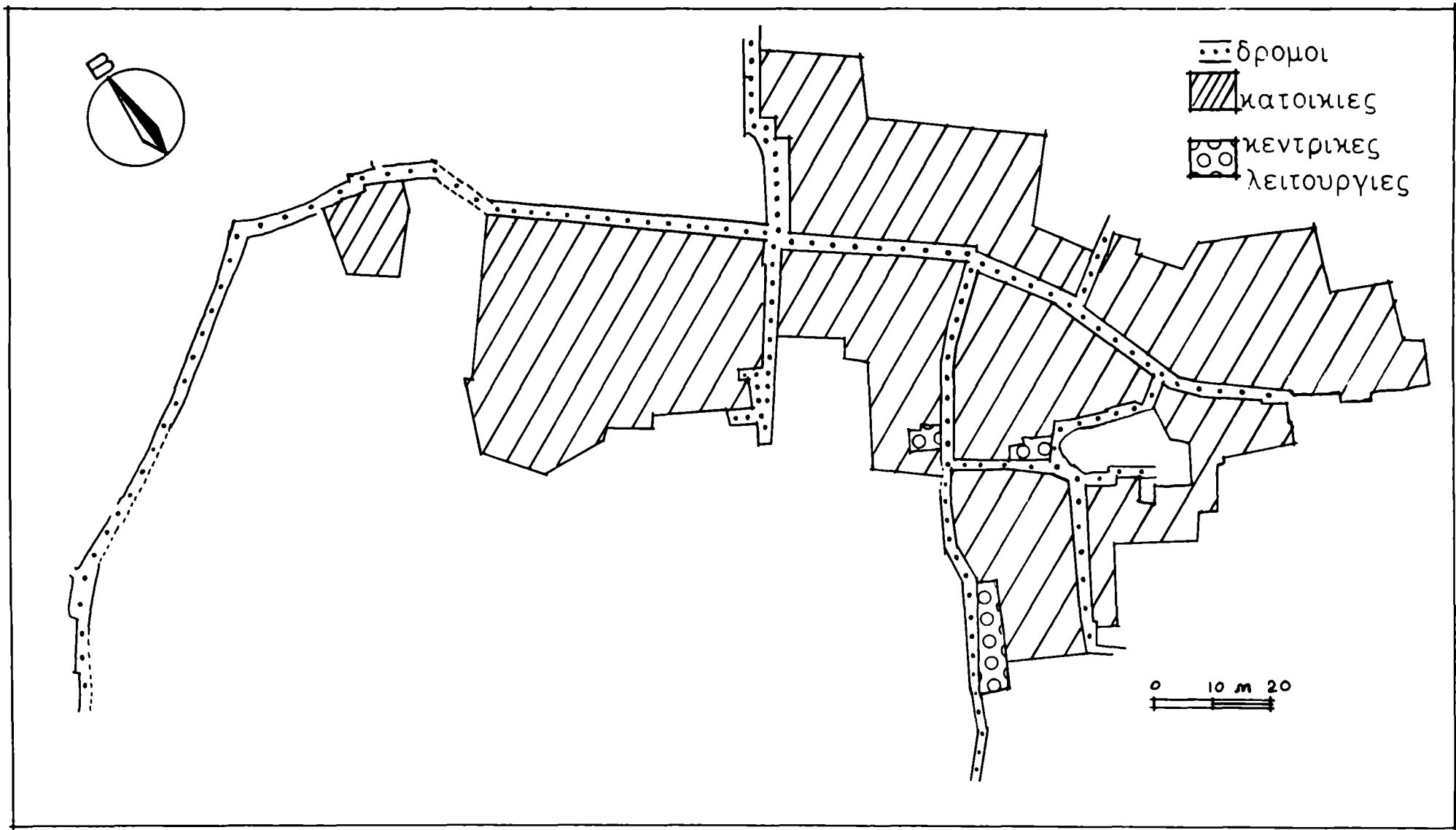
28. R. Bosanquet - R. Dawkins, *The Unpublished Objects from the Palaikastro Excavations*, 1923, πιν. 1. L. Sackett et al., *Excavations at Palaikastro VI*, *British School Annual* 60 (1965), πιν. 65.

29. K. Branigan, ε.α. (σημ. 11), σ. 758.

30. ε.α. σ. 756.

σχ.6. πολιοχνη. σχηματική απεικόνιση της "πόλης V." (κιτρινης).
 πρωίμη εποχή του χαλκού.

σχ.7. παλαικάστρο. σχηματική απεικόνιση του μινωϊκού οικισμού.

μένο δείγμα των οικισμών επιτρέπει τη διατύπωση μερικών παρατηρήσεων που ισχυροποιούν τη γενική θέση του άρθρου και σκιαγραφούν ορισμένα βασικά συμπεράσματα.

Το περικεντρικό σύστημα φαίνεται να εφαρμόζεται συχνότερα απ' τα άλλα δύο, αν και ο αριθμός των βέβαιων περιπτώσεων είναι ακόμη μικρός για να διατυπωθούν οριστικά συμπεράσματα ως προς το σημείο αυτό. Σύμφωνα με τα δεδομένα των οικισμών που εξετάστηκαν, οι περισσότερο καθοριστικοί παράγοντες που συντελούν στη διαμόρφωσή τους είναι το ανάγλυφο κατά πρώτο λόγο, η κοινωνική, πολιτική και οικονομική οργάνωση, καθώς και οι αμυντικές ανάγκες. Ο λόφος δηλ. πάνω στον οποίο χτίζονται οι οικισμοί αυτής της κατηγορίας δημιουργεί με την κορυφή του κεντρομόλες τάσεις, που ελκύουν τα κτίρια των κεντρικών λειτουργιών και τους κοινόχρηστους χώρους συγκέντρωσης. Η φυσική αυτή τάση συμπύκνωσης των διαφόρων λειτουργιών σε κεντρικό σημείο, ιδιαίτερα όταν η εξειδίκευσή τους δεν είναι μεγάλη (όπως λ.χ. στο Διμήνι και τη Μάλθη), και συσπείρωσης των οικιστών γύρω απ' το σημείο αυτό, επιβάλλει την κυκλική αλλά και ακτινωτή ανάπτυξη. Η προσπέλαση του κέντρου γίνεται δηλ. με ακτινωτούς δρόμους που το συνδέουν με τους περιμετρικούς στην κατωφερική περιφέρεια του οικισμού.

Βασικό ρόλο στην κυκλική ανάπτυξη παίζει επίσης η οχύρωση αρκετών οικισμών με τείχος, που για λόγους προσαρμογής στο περίγραμμα των λόφων και εκμετάλλευσης όλου του διαθέσιμου χώρου, παίρνει σχήμα κυκλικό ή ελλειπτικό.

Γενικά, η μορφή του περικεντρικού σχεδίου των προϊστορικών οικισμών φαίνεται ότι προέρχεται συνήθως από φυσική και βαθμιαία ανάπτυξη και ότι δεν είναι προκαθορισμένη από κάποια αρχή. Σε σπάνιες περιπτώσεις, βέβαια, φορείς της κεντρικής εξουσίας μπορεί να καθοδήγησαν τη φυσική τάση και να επέβαλαν μεγαλύτερη κανονικότητα στο σχέδιο, όπως στην Αίγινα V και ίσως στην Τροία VI.

Πρέπει πάντως να υποθέσουμε πως οι λύσεις που δίνονταν σε κάθε περίπτωση απ' τους οικιστές, που έστω και προσθετικά εφαρμόζαν το περικεντρικό σχέδιο, δεν ήταν κάθε φορά πρωτοεφευρέτες, αλλά βασίζονταν και σε εμπειρίες για την οργάνωση του χώρου, που είχαν δοκιμαστεί μέσα στη μακρόχρονη χρήση και είχαν μεταβιβαστεί ως αυτούς. Είναι πολύ πιθανό δηλ. να είχε δημιουργηθεί ένα είδος παράδοσης, που μπορεί να μη γνωρίζουμε όλους τους κρίκους της, αλλά είναι φανερό ότι μεταδιδόταν από εποχή σε εποχή και από περιοχή σε περιοχή. Δεν αποκλείεται μάλιστα, με τη συνέχιση των ανασκαφών στις θέσεις που έχουν ερευνηθεί ως τώρα σε μικρή έκταση ή την αποκάλυψη και την πληρέστερη ανασκαφή νέων οικισμών με ολοκληρωμένο σχέδιο, να φανεί ότι το σύστημα αυτό υπήρξε το κοινότερο στο προϊστορικό Αιγαίο. Άλλωστε, βασικά περικεντρική φαίνεται να ήταν και η ανάπτυξη των πόλεων γύρω από τα μινωικά ανάκτορα και τις μυκηναϊκές ακροπόλεις, που η εξέτασή τους όμως ξεφεύγει απ' τα πλαίσια της μελέτης αυτής.

Το δεύτερο σημαντικό σύστημα πολεοδομικής διάταξης, το ορθογωνικό, προβάλλει μια διαφορετική αντίληψη διάρθρωσης του χώρου απ' το περικεντρικό και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα φυσικής ανάπτυξης. Βέβαια, το ορθογώνιο διάγραμμα των προϊστορικών κτισμάτων επιβάλλει μερικές φορές, αυτονόητα, ορθογώνιο σχήμα και στα οικοδομικά τετράγωνα, που αποτελούν κατά κάποιο τρόπο πολλαπλάσιο του χώρου των κτισμάτων. Η τάση αυτή όμως δεν μπορεί να οδηγήσει σε εφαρμογή του ορθογώνιου συστήματος σε ολόκληρο τον οικισμό, γιατί αν η ανάπτυξη αφεθεί να ακολουθήσει την προσθετική εξέλιξη, θα καταλήξει, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, σε κυκλικό σχέδιο. Το ορθογώνιο σχέδιο, αντίθετα, αποτελεί σκόπιμη επέμβαση στην εξέλιξη του οικισμού και συνειδητή πολεοδομική κατασκευή με προκαθορισμένους στόχους. Βασικές προϋποθέσεις, επομένως, για την επιβολή του αποτελούν η ύπαρξη ισχυρής κεντρικής εξουσίας και η ίδρυση του οικισμού απ' αρχής³¹.

Στο χώρο του Αιγαίου πολιτισμού το ορθογωνικό σύστημα απαντάται σε δύο μόνο βέβαιες περιπτώσεις (Θερμή, Φυλακωπή) και δεν είναι απόλυτα σαφές τι οδήγησε στην εφαρμογή του. Η ύπαρξη ισχυρής πολιτικής αρχής μπορεί να θεωρηθεί βέβαιη για τον οικισμό της Φυλακωπής, που ανήκει στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, όταν η αρχή αυτή έχει ήδη κάνει αισθητή την παρουσία της αρχικά στα μινωικά και αργότερα στα μυκηναϊκά ανάκτορα. Στη Φυλακωπή υπάρχει επίσης μια ακόμη προϋπόθεση του ορθογωνικού συστήματος, η μεγαλύτερη δηλ. εξειδίκευση και κατά συνέπεια η διάσπαση των κεντρικών λειτουργιών σε περισσότερα κέντρα. Αντίθετα, στον οικισμό της Θερμής, που χρονολογείται στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, δεν υπάρχουν ενδείξεις ισχυρής πολιτικής οργάνωσης, ούτε προχωρημένης εξειδίκευσης λειτουργιών. Ξεχωριστό ενδιαφέρον όμως έχει το γεγονός, ότι και οι δύο τελευταίοι οικισμοί (Θέρμη IV Β και V) χτίζονται με νέο ορθογωνικό σχέδιο, που αντικαθιστά το περικεντρικό σχέδιο των παλιότερων οικισμών στην ίδια θέση. Πρέπει να τονιστεί πάντως ότι και στις δύο περιπτώσεις (Φυλακωπή, Θερμή) δεν εφαρμόστηκε ορθογωνικό σύστημα που βασίστηκε σε κανονικό κάναβο, αλλά μόνο ορισμένες βασικές αρχές ορθογώνιας διάταξης. Πρόκειται δηλ. για πρώιμη εμφάνιση του ορθογωνικού σχεδίου σε ατελή μορφή.

Η αυστηρή γεωμετρικότητα και τάξη του εξελιγμένου ορθογωνικού σχεδίου αποκαλύπτει γενικά την ύπαρξη απολυταρχικής εξουσίας, που μπορούσε να επιβάλλει απόλυτη κανονικότητα και ομοιομορφία στην ανάπτυξη μιας μεγάλης πόλης. Αυτό λ.χ. συνέβη την 3η χιλιετία στην Ινδία (πόλεις Mohenjo -

31. Αυτές είναι οι κυριότερες από τις πέντε προϋποθέσεις που αναφέρει ο *D. Stanislawski* («On the origin and spread of the grid pattern town», *Geographical Revue* 36 (1946), σ. 105 κ.ε.).

Dago και Hagappa)³² και τη 2η χιλιετία στην Αίγυπτο (Sesebi, Deir el Medineh, Tell el Amarna)³³.

Στον αιγαιακό χώρο τέτοιου είδους ορθογωνικό σύστημα (το Ιπποδάμειο) θα εφαρμοστεί πολύ αργότερα, στην ιστορική περίοδο, όταν όμως διαφορετικοί λόγοι οδηγούν στην υιοθέτησή του. Στην προϊστορική εποχή η μόνη περίπτωση οικισμού με τέλειο ορθογωνικό σύστημα, που συνδέεται, έστω και μερικά, με τον Αιγαίο πολιτισμό και ειδικότερα με το Μυκηναϊκό, είναι η Έγκωμη στην Κύπρο³⁴. Η πόλη αυτή οικοδομήθηκε πάνω σε νέο σχέδιο μετά το 1230 π.Χ. (σχ. 8)³⁵. Περιβάλλεται από ισχυρό οχυρωτικό τείχος με 4 πύλες και το οδικό της δίκτυο παρουσιάζει μια κύρια οδό με κατεύθυνση από Β προς Ν και άλλες 11 εγκάρσιες που τέμνουν σε ορθή γωνία την κύρια αρτηρία και σχηματίζουν ομοιόμορφα οικοδομικά τετράγωνα. Οι διοικητικές και θρησκευτικές λειτουργίες της είναι κατανεμημένες στο κεντρικό τμήμα της πόλης, ενώ στη βορειοδυτική πλευρά της είναι εγκαταστημένα εργαστήρια κατεργασίας μετάλλου. Πιθανότητα παρουσίας παρόμοιου με της Έγκωμης ορθογωνικού συστήματος και στον Ελλαδικό χώρο την ίδια περίπου εποχή έχει αρχίσει να διαφαίνεται μετά τις πρόσφατες ανασκαφές του Κι. Kilian στην Κάτω Πόλη της Τίρυνθας³⁶.

Το τρίτο πολεοδομικό σύστημα, το γραμμικό, συναντάται σε τρεις τουλάχιστον προϊστορικούς οικισμούς, δύο της Πρώιμης (Λιθαρές, Πολιόχνη) και έναν της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (Παλαίικαστρο). Στις Λιθαρές και στο Παλαίικαστρο η γραμμική ανάπτυξη μπορεί αρχικά να προήλθε από την ύπαρξη εκεί ενός «φυσικού» οδικού άξονα, που διευκόλυνε τη μετακίνηση από μία περιοχή σε άλλη ή οδηγούσε σε κάποιο παραγωγικό χώρο. Στην Πολιόχνη ουσιαστικός παράγοντας υπήρξε η ακτογραμμή καθώς και η γραμμή του οχυρωτικού τείχους, που περιόριζε τον οικισμό απ' τα δυτικά.

Σύμφωνα με τα προηγούμενα γίνεται φανερό ότι:

1. Ήδη από την προϊστορική εποχή ξεχωρίζουν με σαφήνεια — όση τουλάχιστον θα μπορούσε να προσφέρει το διαθέσιμο υλικό — τα κύρια χαρακτηριστικά της τυπολογίας της πολεοδομικής μορφής που διακρίνουν και σήμερα τους οικισμούς.
2. Η οικιστική τυπολογία θα μπορούσε να αποτελέσει χρήσιμο υπόβαθρο για

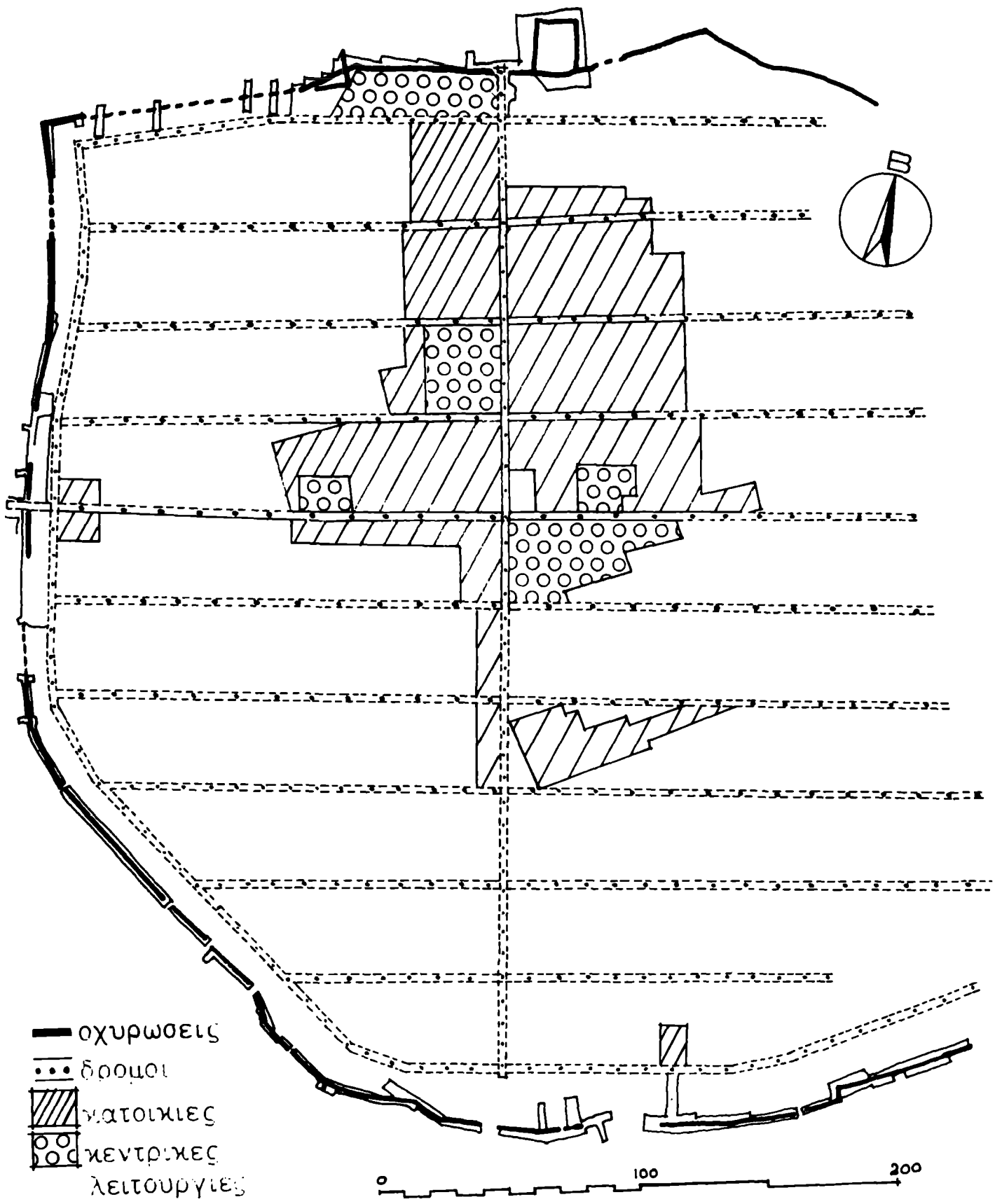
32. M. Wheeler, *Early India and Pakistan*, 1959, εικ. 20-22.

33. Badawy, *A History of Egyptian Architecture. II. The Empire*, 1968, Sesebi: εικ. 32, Amarna: πιν. 5, Deir el Medineh: πιν. 33.

34. Αρκετοί επιστήμονες θεωρούν την Έγκωμη του τέλους του 13ου και των αρχών του 12ου αι. π.Χ. ως μυκηναϊκή αποικία. Για την άποψη αυτή έχουν εκφραστεί πάντως επιφυλάξεις (βλ. λ.χ. H. Catling, *Cyprus and the West 1600-1050 B.C.*, Ian Sanders Memorial Lecture, Sheffield, 1980).

35. C. Schaeffer et al. *Alasia. IV*, 1971, σ. 567 κ.ε., πιν. IV.

36. *Archaeologischer Anzeiger* 1978, σ. 468 κ.ε. *Jahrb. RGZM* 27(1980), σ. 173.

σχ.β. εγκωμη. σχηματική απεικόνιση της πόλης της υστερης εποχής του χαλκού.

την ολοκλήρωση των ανασκαφών σε οικισμούς, που μέχρι σήμερα έχουν ερευνηθεί περιορισμένα, καθώς επίσης και να παράσχει βοηθητικά στοιχεία ως ενδείξεις για τον καθορισμό της χωρικής κατεύθυνσης του ανασκαφικού έργου.

3. Παρά την επιβεβαίωση ορισμένων κριτηρίων τυπολογίας και των κριτηρίων ερμηνείας της στην προϊστορική περίοδο, γενικά ο μικρός αριθμός των αρχαιολογικών θέσεων με ολοκληρωμένο σχέδιο και οι ελλειπείς, αρκετές φορές, πληροφορίες για αυτές, δεν επιτρέπουν πληρέστερη – τόσο σε πλάτος όσο και σε βάθος – τυπολόγηση των προϊστορικών οικισμών.